

Traducción al ayuujk desde la variante de Tlahuitoltepec

Díaz Gómez, José Guadalupe

2015-03-20

<http://hdl.handle.net/20.500.11777/637>

<http://repositorio.iberopuebla.mx/licencia.pdf>

Fotografía: Tobias Lindman

Mää

ja

měj

ëxpëjtääjk

ISIA

jam

ja

të'ëxyëjktë

Traducción al ayuujk desde la variante de Tlahuitoltepec

José Guadalupe Díaz Gómez

Ku yé yéknajáá'wén ja' yé'ë, jam yé'ë máa tyunyé jyatyé, máa yéktseéné yéktané (Díaz, 2006) nayte'n sám yé ayuujkwénmáa'ny wyá'any, yé éxpéjken kyéja'pijkpy yé jáa'y yé', tattéjkeyé, ku ja jáa'y tseéné ttané ja tsojken, tjawé ja nay'ejxkappé ja nakyuppéké ja namyépékké, yékjamyétaty yékwéntsé'éké, ku jyaa'aty méti' yékméjpkékkéyép máa tsyééné tyané, ku jam jaty ja awá'ats'ájtén jéts tméwejt tmékajt ja nyéé' ja tyuu'...jéts ké'm t'ejxt tpáat jotkujk méti' memp kétákp (CEA-UIIA, 2008)

Ku yé wenmáa'ny njáakyukka'ant, méti' yé ISIA kyajxpy ja' yé' máa nyawejtséyé ja náajx kájp méet ja éxpéjktáajk, máa ja méj éxpéjpké nyatyaputékkéyé ja kunáajx ja wyején kyajén. Yá'at méj éxpéjktáajk jam yé tsyoo'ntá'áky méet ja Servicios del Pueblo Mixe A. C. (SER A. C.) jamyép ee'pxmakmájkts juméjtéyép ja éxpéjken wénmáa'ny méet ja áaw ayuujk tmémay tmétajy. Jam myájk juméjtép, ojts méet nyapikéyé ja Sistema Universitario Jesuita, wénets jate'n ojts ja éxpikyjáa'y yé'awáamukté, jéts t'ejxtét tko'otét ja ayuujk tsenáa'yén, ttanépéktáákétét tii méj éxpéjktáajk mupáat jatya'a tuu'wetsp ayuujkájpeéty. Kyémajtsk juméjt jate'n ojts tkájpáktá'ákté ja jotmay:

Ku y'ity ja ayoo'n jujkyájtén ka'ap éy tsuj ka tsenáa'yén nyaxy, tsep ja néé-tuu' máa tu'uk tu'uk ja náajx-kájp, ka'ap tuknáx pyáaty méti' ja kájp tyajujkyájtép jam ja' pén myéet kyaméet, tékájts'atétsp ja tukméku'uk'ájtén tukjáa'y'ájtén, téékéyatétsp ja ayuujkjáa'y'ájtén, ka'ap ja éxpéjktáajk nyéé'witsy tyuu'witsy yé'xkon. Patskéjxpts yé ISIA ojts tsyoo'ntá'áky éxkatsp kájp jam 2006.

Majtsk ja éxpéjken yé ISIA ojts wyéxujkjuméjtép tnépéktááké, myétu'uk máa ja kájpén matyáajken yékné'éxpéké méti' kájp métunp, ja máa yéktanépéktáákét ja kumáa'yén wéntséjken méet ja náajx kájp. Jéts xyem myaktáxkjuméjtép tyéktsoo'ntá'áky jatú'uk, ja éxpéjken néjum ja náajx-kájp ja wyején kyajén, ojts yéknéwénmayé ja ta'éxpéjpkajt ku ja éxpéjktáajk tyuu'yé'ety tyuu'páat méet ja náajx-kájp. Jate'nts jap kyojpktany méti' mépáat yékkutyu'mp ku ja éxpéjken wénmáa'ny yé'ejxa'ákt yékpéktá'ákt, ja nawyejts-oowé méet ja kájp, ja náaxwii'nyájtén naywyéntsé'éké, ja éxpéjken ja wején kajén méti yéktseénaapy. Yá'at méj éxpéjktáajk nényapyáájtép méet ja éxpéjken wénmáa'nkyojpk méti' tuujnép jájtép máa te'n jam kya'éyé, máa ja tyunkpáaty ja májáa'y ja tsyénáa'yén méti' té yé'ejxné yéktuné, jéts máa ja éxpéjken tmémay tmétajy sutso yékméwejt yékmékajt méeti', máate'n jam kya'éyé (Díaz, 2006).

Ja' yé ISIA tyunpy, jéts ja uná'áktéjk tpaattét t'ejxtét ja méj éxpéjktáajk, tjaak yéktuu'yé'etyét y'éxpéjken, waaném ja ayuujkjáa'ytyé jéts nayte'n ja mé'ayuuujkjáa'y. pats ojts yéknéwénmayé ku ayuujk kájp jéjty yékojt yé éxpéjktáajk, máa mye'entét jyá'áttét ja uná'ákté may áaw may ayuujk. Yé ISIA, awénkujk éxpéjktáajk yé'ë, máa nayte'n ojts yéknéwénmayé ku ja uná'ák ka' ta'ayo'otét ja kyaaky ja tyojkx pats yé éxpéjktáajk té tanéppáaty ja kaatyáajk, nayte'n ku ja meeny y'ity kya'ity mupáat wajnjaty tkuju'utyét ja y'éxpéjken u nayte'n tunk kéjxp. Jate'n ja ISIA tja tuny ja tyunk, jéts ja uná'ák ka' yéktuu'tuktét tsyowkéjxp yé éxpéjken, ka'te'n jyájtkné, sám ja Marcela Santiago wyá'any:

Ka'ap éjts ja nteety ntáak meeny kyéjxp xputékké, méjné éjts ja ntáak, ké'm ja iij nyay'atunéyé. Tu'ujts na'ap ja. Namyétapyáájtép éjts, jamé nniikxy tunpé wájkwemp, tu'uk'akuky xyéew apiky ntuny jéts jatú'uk tsuutéké, jate'nts éjts ja nmeeny npáaty méti' ja nké'ék ja nwet, ja npéktá'áky ja nta'éxpéjpkajt ntajuupy, méti' tyim tsyojkép kujkjpuméjt. Jéts ja ntéjk akujuu'ny tu'uk éjts ja fundación xmé'ey putéjken.

Nayte'n yē ɛxpɛjɛkɛpɛ tɛmɛtɛy'aktɛ jatɛ'uk ja jotmay ku yāā y'ettɛ ISIA, ku ja tyeety tyāāk tɛtsoo'ntututɛ, ku wɛntɛkatsy ja ɛxpɛjɛkɛn tyuu'yɛ'ɛy, jɛts a'ats wɛnkuwojɛpɛ ja ɛxpɛjɛpɛ nayjaayɛts tmɛwɛjy tmɛkɛjy ja tsyɛnāā'yɛn.

Ja ka'tɛjɛkmukkɛ tsɛnāā'yɛn. Ja unā'āk pɛn ɛxpɛjɛktɛjɛp ISIA, jam tsoontɛ Veracruz, Nayarit, Chiapas, Puebla jɛts ja wājɛkwɛmpɛt kawɛnāāk kājɛp, ja kukājɛpɛn unā'āk ɛxpɛjɛkɛpɛtɛ nɛwaaɛnɛtɛ, jɛts tɛki'pxymyājɛkɛmɛtɛk kājɛp apiky tsoontɛ. Maytsɛn ja unā'āk yāā tsyɛɛnɛtɛ ka' mɛɛt ja tyeety tyāāk, sām ja Marcela Santiago wyā'any:

Kuyɛp ojts yāā nminy jam myajtsk jumɛjtɛp, ma-jtsk oojɛnɛm n'ats ɛtsy jam nkājɛkɛjɛp, ku ɛɛts natyɛpoo'kxɛ yɛ ɛxpɛjɛkɛn metunpɛ ɛjts nijɛkxy, nayte'n ka' nyɛpɛtsɛmɛ j'akɛ tsowɛ ja puɛjɛkujuu'nyɛ.

Ku ja tyeety tyāāk tɛtsoo'ntu'utɛ. Ku ja ɛxpɛjɛkɛpɛ naty'u'uk jya tsɛɛnɛtɛ, jate'n nyayjāwɛyɛtɛ ku ja myɛku'uktɛjɛk tka'mɛjɛpɛktrā'atɛ pɛnɛ ɛxpɛjɛkɛtɛp, sām ja Marcela Santiago tmɛkajɛpxy:

Jamɛ nɛmakooxk nmɛka'axtɛ, jɛts nyɛtu'uk tkamɛpɛktɛ ku ɛjts n'ɛxpiky. Jate'n ja tɛjāwɛtɛ nukoo nyɛkwɛntɛkɛy ja xɛwɛ ja et, pɛ pats jate'n wyā'antɛ ka'ap ja nɛtu'ukɛn tɛ y'ɛxpɛktɛ. Nja'ats ayoojɛp ɛjts ku nkɛ'm mɛku'uk ka' xmɛpɛktɛ, jɛts ja wɛnkjāā'y nɛ'ekɛ xkɛpɛktɛ ɛk xɛputɛkɛtɛ.

Ku wɛntɛkatsy ja ɛxpɛjɛkɛn tyuu'yɛ'ɛy. Yɛ ɛxpɛjɛkɛn ISIA, tɛkājtsyɛn yɛ'ɛ ja may kyājɛp may āāw nyɛwɛnmāā'ny, pats ja ɛxpɛjɛkɛn jate'n tyuu'yɛ'ɛy, jam ja yɛk'ɛxpɛjɛkɛpɛ pɛn jayɛ kājɛkɛjɛpxy tsɛɛnaatyɛp jɛts mɛɛt ja ɛxpɛjɛkɛpɛ tyunɛ jaayɛ, jats ja yɛk'ɛxpɛjɛkɛpɛ pɛn'ats mɛntɛp wɛnp'o'o. Jam ja ɛxpɛjɛkɛpajɛt mɛti' nɛxɛɛpayɛ'ɛy ɛɛ'pxmajɛkɛmɛtɛk jɛts jatɛ'uk wɛxɛjɛkxy tuktɛjɛk. Ja Sistema Universitario Jesuita pyɛktakɛpy ja yɛk'ɛxpɛjɛkɛpɛ jɛts nayte'n ja wɛnkɛpɛ ɛxpɛjɛktrāājk yɛk'amɛtɛy may'ajtkɛjɛp ja yɛk'ɛxpɛjɛkɛpɛ.

Yɛ ɛxpɛjɛkɛn mɛti' wɛnp'o'o jantsy may ja āāw wɛnmāā'ny tɛmɛtɛtɛ, jɛts ku jap jyaatu'u'yɛ'ɛy ja ɛjɛn koo'wɛn internetjɛtɛpy ɛɛ tsyɛppɛ, jaayɛ ka-jaayɛ tyuny yɛ internet, ka'ap jatɛyɛ ja yɛk'ɛxpɛjɛkɛpɛ tyɛkwɛnpɛttɛ ja tunk māā jeexyɛ tɛ tkājɛpxɛputɛkkɛ, jɛts waanɛ ku ja yɛkɛxpɛjɛkɛpɛ jate'n ya'ats a mɛntɛ [jam ya'at 21 mayɛ po'o ja ɛxpɛkɛpɛ tmatyākpɛtsɛmtɛ].

Ja wɛntɛkatsy kukājɛp jujɛyājɛtɛn. Jap ɛxpɛjɛkɛpajɛtɛpy yɛknā'anāmp jap ku yɛ āāw ayuujɛk yɛkɛxpɛkt maktaxkɛpɛt. Ku ojts tsoo'ntā'aky yɛ ISIA, yɛ Ayuuk'āāw ja'yɛ ijty yɛknɛ'ɛxpɛjɛkɛp yɛk'jā'y yɛk'jɛ'ɛtsy. Ku tɛ myayɛ'atɛtsnɛtɛ yɛ ɛxpɛjɛkɛpɛ, tɛ myɛnɛtɛ may kyājɛp may āāw, pats nayte'n tɛ tsoo'ntā'aky māā yɛknɛ'ɛxpɛkɛt yɛ maykyājɛp āāw wɛnmāā'ny, ja ɛxpɛjɛkɛpɛ pɛn ijty nukoo atsootɛp ja'akɛjɛp ku ja nyāājk ja kyājɛp ayuuk'ɛtjɛjty ayuujɛkjāā'yɛk ja'atɛ,

kuwānɛts ja tɛ nyay'ɛjɛkɛpɛtɛ kutam wɛnk kājɛp wɛnk ayuujɛk.

Ku ɛjts ojts njā'aty yāā ISIA, jate'n ɛjts wɛnaty njāwɛ kumɛ namay yɛ ayuujɛktɛ, pats ja ayuujɛk'āāw ja'yɛ yɛktuk'ɛjɛt pɛn ayuujɛktɛ. Tɛts nayte'n nyɛ'awā'atsy ja wɛnk ayuuk ja nyɛ'ɛxpɛjɛkɛn ɛjɛmɛ ja ombɛyɛiuts. Njanajāā'wɛp ɛjts ku jaa may'āāw ka'ats wɛnats nmatɛnyɛm sāā yɛkkajɛpxy, nayɛ ISIA ɛjts ja tɛ xukmɛwɛjy jɛts n'ɛjɛkajɛpnɛ ku nayte'n ja may'āāw xyɛkkājɛp kaxi'ikyɛn wɛnɛ'n atɛm n'ayuujɛk kajɛp'ajtyɛntɛ [Ajeandra Rangel Cuellar, ja ɛxpɛjɛkɛn nyɛ'ɛxpɛjɛkɛp myɛmaktāxkɛpɛt].

Ja'ats wɛnkuwojɛpɛp nayjaayɛts tmɛwɛjy tmɛkɛjy ja tsyɛnāā'yɛn. Tɛkatsy jɛts mɛjkɛn yāā ja ɛxpɛjɛkɛn, māā ja jāā'y y'ɛxpɛjɛkmuktɛ maykyājɛp may'āāw, jate'n ja ɛxpɛjɛkɛpajɛt nyɛ'anā'mɛn ku ja kɛ'm kunāājk āāw ayuujɛk kyatɛkɛ'ɛty, ja nāājk ja et yɛkwɛntɛs'ɛkɛt, ja kājɛpxɛn matyāājkɛn ja nāājk kajɛp nyatyamɛtunɛt, nayte'n māā ja ɛxpɛjɛkɛp yɛktuu'mo'tɛ ku nayte'n ttamɛtu'utɛt ja nyāājk kyājɛp ja y'ɛxpɛjɛkɛn. Jatɛntɛn ja ɛxpɛjɛkɛn, ja wɛjɛn kajɛn yāā tyuu'yɛ'ɛy māā ja yɛk'ɛxpɛjɛkɛp kyājɛtsɛɛnɛtɛ jɛts ja yɛk'ɛxpɛjɛkɛp mɛti'ats mɛntɛp, ja unā'ajɛk yɛkmɛɛt'ɛxpɛktɛ, yɛkmɛɛttuntɛ, tyuntɛp ja kɛmuuny tyunk, ja kājɛp mɛtunk, ja ijxy jāāw yɛktuny yɛkkajɛpxy, wɛxujɛkyāxp jɛpy tsoo'ntā'aky ja ɛxpɛjɛk jɛts y'apāāttɛ tuktɛjɛkyāxp koo'ts. Ku ja ɛxpɛjɛkɛp tmɛmajatā'aky yā'at ɛxpɛjɛkɛn, māā tmɛwɛjtɛ tmɛkajɛtɛ ja tsyɛnāā'yɛn, tuk'ɛxpɛjɛkɛp nyapyutɛkkɛyɛtɛ nyapyukkājɛpxɛyɛtɛ, māā tɛ yɛktanɛpāaty ku ja yɛk'ɛxpɛjɛkɛp nɛtu'ukjaty tjaakkājɛpxwɛjɛt tkājɛpxɛputɛkɛt ja ɛxpɛjɛkɛpɛ, nayte'npāāt ja kujɛɛn kutɛjɛk māā tyɛjk'anuu'kxtɛ kyājɛpxwɛjɛtɛ,

Kumɛ myɛtu'uk'oojk ɛjts ntsɛɛny npɛtsɛmy, pats may wɛnats nkamɛtapyāaty yā'at ɛxpɛjɛkɛn, Sāāte'n ntejɛnt ja ɛxpɛjɛtāājk?, ja nmɛɛt ɛxpɛjɛkɛpɛtɛ?, n'ɛjxā'mp ɛjtsɛn ja ɛxpɛjɛktāājk?, tɛkɛk po'o ɛjts ntāā'nɛy'iiny wɛnɛts yɛ mujktāājk ɛxpɛjɛkɛn ISIA ojts n'ɛjxany. Mɛj ojts nja jāwɛ ku jɛpy jɛts koo'tsnɛm y'apāāt yɛ ɛxpɛjɛkɛn, yɛ wɛnp'o'o'ɛxpɛjɛkɛn. Tyɛmy jawanjaty ojts nkapɛtsm-nɛ, mɛjk ojts njajo'aty ja kutɛjɛk māā ntsɛɛnɛ, ja nyɛk'ɛxpɛjɛkɛpɛ mɛjk nayte'n ojts xpukājɛpxɛ [Jate'n ja Verónica tɛmatyā'aky, ja' y'ɛxpɛjɛkɛpy ja kukājɛp kājɛpxɛn matyāājkɛn, myɛmaktāxkɛpɛt].

Yāā ISIA, nɛmakɛ'pxy ja ɛɛ'pxmājɛktāxujɛk myatsyoo-muktɛ yɛ ɛxpɛjɛkɛpɛtɛ, nɛkukwa'kxy nyaxy yɛ tɛ'ɛxyjɛk yāā y'ɛxpɛktɛ, Ayuujɛkɛt, Dixizɛt, Ņuuzavɛt, Ikoootɛt, chinantɛkɛt, Chontalɛt, popolukɛt, tzeltalɛt, nahuɛt jɛts wixarɛkɛtkjāā'ytyɛ. Jap nɛ'ekɛ (39%) ja tɛ'ɛxyjɛktɛ, pɛn y'ɛxpɛjɛkɛtɛp ja *kumāā'yɛn wɛntɛjɛkɛn mɛɛt ja nāājk kājɛp*, jɛts tɛpāyɛ'ɛy ja *nɛjum ja nāājk-kājɛp ja uɛjɛn kyajɛn* ja y'ɛxpɛjɛkɛtɛp (36%) jɛts jap (25%) pɛn nyɛ'ɛxpɛjɛkɛtɛp ja *kājɛpxɛn matyāājkɛn mɛɛtɛp kājɛp*. Yā'at tɛkɛkɛkɛpɛ ɛxpɛjɛkɛn

mějkěn yě jyanatyaputėkėyět ja kunääjx-kukájpx jěts eyět pyäättēt ja jāā'y ja tsyēnāā'yēn. Jěts yěkmėwėnmāā'nyppyäättēt mää ja mějkkájpx ja et ja nāājx wyanjaty, ku ntamē'ějxa'an yě xpějkkěn mēēt ja tuntāājk mää ja xpėkyjāā'y ěxaa tyunētē, may jam tyuntē mää ja tuntāājk mēti' tyunk'ajtēp ja ěxpějkkěn jěts ja nāājx-kām tyunknėpėktāākē.

Yě ISIA tsyějkypnajāāwēt määtunk, tiitunk tsojkėp yāā ayuujk'et, jěts tii tu'uk jatuu'uk tyuntėp pėn tē y'xpějkk'apāātētē, pats ojts 2010 tyėktiy t'amētėy mēēt ja xpějkkpėtsėmpētē tii jaty tyuntėp jěts sāātē'n t'ejxtē tjāwētē yě xpějkkěn yāā ISIA. Ku tē yėk'ijxy ja nėky jam 2011 jěts 2012 nėwėxijky maktujt tē tyėk'apāātētē, mää jap nyėkaxi'iky ku e'pxmājky ja tē'ėxyėjk tē t'xpėktē ja kumāā'yēn jěts ja kájpx matyāājkěn. Ku yėk'a'ejxmuky ja yāā'y ja tē'ėxy ja tuu'nėn, nė'ekē ja tē'ėxyėjk tē tyunkpāāttē (70%), jěts mää tyuntē: xpějkkěn tunk (43%), ja kájpkutuunėn (29%), ja kė'mtunk (14%), jěts ja ka'jekymėtunk (14%). Jěts tiijatyēn tyuntėp jam tuntāājkjotp, (60%) ja tē'ėxyėjk yėktunmo'ontē mää yėktamėkuy'ejxtē twėntanēt ja tunk, ěyėp pāājtėpts ja nyėtuny jěts tuktajotkujk'aty ja yėktunpē. Ja yėktunpē, ěy ja tyunpē tjāwētē, puttuu'nėtėpėk, jěts myėtapyattėpėk tsutso t'ejxā'ant ja tyuntāājk.

Ku jatē'n tyėktuu'yē'ėtyē ja tyunk jam mėkājptuntāājk, ja Esperanza del Carmen tnėkajpxy:

Mějky ja tē'ėxyėjk ja tyunk ku ttattėkkē tyėktsoo'ntā'aktē ja kájpkutuunėn. Mějky ějts yě ISIA ntamjēj jāwē pē tēxē njāwē xnēē'mē'ėy tuu'mē'ėy mää ja tē'ėxyėjk ka' jājtknē ja awā'ats'ajtėn tpāāty. Ja'apē xpějkkpē ějts ojts njāwē xpāāty mää ja tē'ėxyėjk pyāāt'aty takkájpxēt. Ka yě ISIA ja'ayē tyanyē yě nyē'an'amėn mēti' y'xpějkkp ja'ayē mējnyėkyjėtyypy ja nē'ekē tyunpy kyajpxpy mēti' yėktsėnaapy kájpx kájpx.

Jatukpiky ja tē'ėxyėjktē pėn ka' tyuntē, ka' tē t'ėxā'ātē ja tyunk jěts tē y'amajtskėnyētē uk tyāāk'ājtnētē.

Bibliografía

- CEA-UIIA (2006). *Modelo educativo* México: Centro de Estudios Ayuuk-Universidad Indígena Intercultural Ayuuk.
- CEA-UIIA (2006). *Hacia dónde vamos. Un diagnóstico de la Región Mixe*. México: Centro de Estudios Ayuuk-Universidad Indígena Intercultural Ayuuk.
- Díaz Barriga, F. (2006). *Enseñanza situada: vínculo entre la escuela y la vida*. México: Mc Graw Hill.
- Rodríguez, J. (2010). *Evaluación diagnóstica del entorno laboral en la región del Bajo Mixe. Determinación de las capacidades y limitaciones de formación profesional en el Instituto Superior Intercultural Ayuuk*. México: Instituto de Investigaciones sobre Desarrollo Sustentable y Equidad Social (IIDSSES) de la Universidad Iberoamericana Ciudad de México, Instituto Superior Intercultural Ayuuk.
- Rodríguez, J., Santiago, A. (2014). *El logro laboral de los egresados del Instituto Superior Intercultural Ayuuk y percepciones de su formación universitaria*. México: Programa de Interculturalidad y Asuntos Indígenas de la Universidad Iberoamericana Ciudad de México, Instituto Superior Intercultural Ayuuk.

Fuentes orales

- Asamblea Universitaria del Instituto Superior Intercultural Ayuuk. 21 de mayo de 2014.
- Alejandrina Rangel Cuellar. Estudiante del cuarto semestre de la licenciatura en Educación Intercultural.
- Esperanza del Carmen González Valentín. Egresada de la licenciatura en Comunicación para el Desarrollo Social.
- Marcela Santiago Antonio. Estudiante del cuarto semestre de la licenciatura en Educación Intercultural.
- Verónica Robles Martínez. Estudiante del cuarto semestre de la licenciatura en Comunicación para el Desarrollo Social.